

ПРАЕКТ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТАРА МІКАЛАЯ ХАВАНСКАГА АБ РАЗБОРЫ І ЎЛАДКАВАННІ БЕЛАРУСКАЙ ШЛЯХТЫ

На падставе архіўных дакументаў разглядаецца дагэтуль невядомы ў гістарыяграфіі сюжэт падрыхтоўкі ў 1823 г. праекта аб разборы і прыцягненні на ваенную службу беларускай шляхты па замове расійскага імператара Аляксандра І. Праект быў падрыхтаваны генерал-губернатарам віцебскім, магілёўскім і смаленскім Мікалаем Хаванскім. Упершыню аналізуецца сам змест праекта, а таксама акалічнасці яго разгляду на вышэйшым узроўні, эвалюцыя поглядаў расійскіх саноўнікаў у канцы XVIII — першай чвэрці XIX ст. на праблему «разбору шляхты» і прыцягнення яе на ваенную службу. Адзначаецца месца і значэнне праекта ў выпрацоўцы палітыкі адносна дробнай шляхты і яго ўплыў на распрацоўку ўказа 19 кастрычніка 1831 г. аб разборы шляхты ў беларуска-літоўскіх і ўкраінскіх губернях Расійскай імперыі.

In the article, based mostly on the archive sources, the unknown in historiography story about the development on the emperor's request in 1823 the project of segregation of the legal status of Belarusian gentry (drobnaja shlachta) and engaging of this group to the military service is analyzed. The project was consisted by the vitebsk, mohylev and smolensk governor-general Nikolay Novanskiy. It is analyzed not only the contest of the project, but also circumstances of its consideration at the highest level, the evolution of the dignitaries views concerning the gentry's segregation and engaging of this group to the military service during the late 18th — early 19th century. It is defined the place and the role of mentioned project on the development of Russian policy towards gentry and the impact of this project to the development of the decree of 19th October 1831, which concerned the gentry's segregation in Belarusian's, Lithuanian's and Ukrainian's provinces of Russian Empire.

Ключавыя словы: «разбор шляхты»; Хаванскі; беларуская шляхта; ваенная служба; расійская палітыка.

Keywords: gentry's segregation; Havanskiy; Belarusian gentry (shlachta); military service; Russian policy.

Пасля падзеяў Рэчы Паспалітай (РП) шляхта беларускіх, літоўскіх і ўкраінскіх тэрыторый фармальна была ўключана ў склад расійскага дваранства. Аднак яна заставалася вельмі адметнай часткай гэтага саслоўя. Асаблівасці сацыяльнай структуры былой шляхты РП, яе менталітэт,

Макарэвіч Віталь Сяргеевіч — дацэнт кафедры гісторыі Беларусі новага і навейшага часу Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук. E-mail: witalij@tut.by

мова, традыцыі палітычнай і матэрыяльнай культуры, шматколькаснасць у беларуска-літоўскіх і ўкраінскіх губернях Расійскай імперыі выразна адрознівалі яе ад уласнарасійскага дваранства. Ужо з моманту ўключэння беларускіх тэрыторый у склад імперыі ўлады імкнуліся скараціць колькасць шляхты праз правядзенне палітыкі «разбору» шляхты. Асабліва гэтыя тэндэнцыі ўзмацніліся ў другой палове 1790-х гг. [1]. Акрамя «разбору» шляхты і спроб абкладання дробнай шляхты падаткамі распрацоўваліся мерапрыемствы па яе перасяленні ў іншыя губерні і на дзяржаўныя землі, а таксама спосабы прыцягнення на вайсковую службу. У першыя дзесяцігоддзі рэалізацыі такой палітыкі яе вынікі былі даволі сціплыя. Тым не менш дзяржаўныя саноўнікі і сам Аляксандр I не пакідалі намеру паспяховага вырашэння пастаўленых задач. Адной з такіх спроб быў праект беларускага генерал-губернатар М. Хаванскага «Аб уладкаванні і ваеннай службе беларускай шляхты», складзены ім па замове імператара ў 1823 г. Праект Хаванскага ніколі не разглядаўся ў гістарыяграфіі. Толькі глыбокія даследаванні, праведзеныя ў Расійскім дзяржаўным гістарычным архіве ў Санкт-Пецярбургу, дазволілі выявіць адпаведныя дакументы сярод спраў фондаў Урадавага Сената і адкрыць невядомую старонку беларускай гісторыі, звязаную з палітыкай улад Расійскай імперыі ў адносінах да шляхты Беларусі.

Ідэя падрыхтоўкі комплекснага закона аб уладкаванні шляхты ўзнікла ў 1823 г. у сувязі з неўраджаем 1822 г. у Віцебскай і Магілёўскай губернях. Становішча ўсяго насельніцтва, у тым ліку і дробнай шляхты, вельмі пагоршылася. Мясцовыя ўлады вымушаны былі звярнуцца па дапамогу да цэнтральных. У красавіку 1823 г. пытанне аказання дапамогі насельніцтву разглядалася ў Камітэце міністраў імперыі [2, л. 606, 607]. Было вырашана аказаць дапамогу і мясцовай дробнай шляхце. Адначасова з прыняццем гэтага рашэння Камітэт даручыў новапрызначанаму (заступіў на пасаду ў 1823 г.) беларускаму генерал-губернатару М. Хаванскаму распрацаваць прапановы адносна магчымасці прыцягнення на службу шляхты, якая будзе да яе годнай. Камітэтам міністраў гэта аргументавалася наступным чынам: «...поступившие на службу получили бы способы существования, а остающимся в домах досталось бы назначаемое правительством пособие в большей мере». 14 красавіка 1823 г. імператар Аляксандр I зацвердзіў гэтае заключэнне Камітэта міністраў [2, л. 373 адв. — 374, 556 адв. — 557]. У жніўні 1823 г. міністр унутраных спраў паведаміў беларускаму генерал-губернатару М. Хаванскаму, што для забеспячэння харчавання бяднейшай шляхты імператарам выдаткавана па 100 тысяч

рублёў для кожнай губерні, а ўжо ў кастрычніку 1823 г., падчас падарожжа Аляксандра I праз Віцебск, генерал-губернатарам Хаванскім была прадстаўлена імператару «всеподданнейшая» запіска. Змест запіскі ўтрымліваў прапановы адносна мерапрыемстваў па ўладкаванні дробнай шляхты «беларускіх губерняў» [2, л. 557].

Генерал-губернатар прапанаваў падзяліць шляхту беларускіх губерняў на тры класы. У першы, на яго думку, неабходна было ўключыць тыя сем'і, чые доказы на дваранства ўжо былі зацверджаны Герольдыяй або былі б зацверджаны ёй з цягам часу ў будучыні. У другі клас М. Хаванскі прапанаваў уключыць тую шляхту, якая пасля далучэння «*Беларускага краю*» да Расійскай імперыі, у адпаведнасці з імператарскім «*новелением*» ад 22 кастрычніка 1772 г. аб доказе дваранства шляхтай у правінцыйных земскіх судах, а пасля ў дваранскіх дэпутацкіх сходах, была гэтымі ўстановамі прызнана сапраўдным дваранствам. Да трэцяга класа генерал-губернатар прапанаваў залічыць тых шляхціцаў, якія не прадставілі свае доказы на дваранскае званне. Правамернасць прыналежнасці да дваранства такіх шляхціцаў, згодна з думкай генерал-губернатара, павінна была быць разгледжана Герольдыяй.

Далейшыя прапановы генерал-губернатара, пасля таго як шляхта была б падзелена на тры катэгорыі, тычыліся ўжо магчымасці прыцягнення яе на вайсковую і грамадзянскую службу. Паколькі «*по правам и правилам Белорусскому краю предоставленным*», як гэта тлумачылася ў запіскі Хаванскага, шляхта абавязана была выконваць дзяржаўную службу, генерал-губернатар прапанаваў наступнае: па-першае, шляхту, якая была зацверджана ў дваранстве Герольдыяй і здольна выконваць ваенную службу, абавязаць на яе паступаць. Прызнаных няздольнымі выконваць вайсковую службу абавязаць паступаць на грамадзянскую. Тых, хто на вайсковую або грамадзянскую службу не паступіць, па прыкладзе вялікарасійскіх губерняў, называць «*недорослями*». Па-другое, шляхціцы другога класа, здольныя да вайскавай службы, узростам ад 17 да 30 гадоў павінны былі ўжо ў абавязковым парадку прызывацца на такую службу. Прапанаваны Хаванскім тэрмін службы складаў не менш за шэсць гадоў. Тыя, хто за гэты тэрмін атрымалі чын обер-афіцэра, мелі б магчымасць выбару — служыць далей ці адмовіцца ад службы. Шляхту трэцяга класа ад 17 да 30 гадоў генерал-губернатар таксама прапанаваў абавязаць паступаць на службу, прычым тэрмін службы для шляхты гэтага класа ён прапанаваў павялічыць на два-тры гады ў тым выпадку, калі такія шляхціцы не атрымалі ад Герольдыі пацвярджэння дваран-

скага паходжання. Пасля атрымання обер-афіцэрскага чына шляхціцам гэтага класа таксама давалася б права адмовіцца ад далейшай службы. Найбольш бедным шляхціцам, на думку генерал-губернатара, можна было прапанаваць права аддаваць сваіх малалетніх дзяцей у ваенна-сіроцкія аддзяленні і ў будучым вызначыць той тэрмін, які б яны, пасля паступлення на вайсковую службу, павінны былі на ёй знаходзіцца. Палажэнні, якія прапанаваў на разгляд імператару М. Хаванскі, былі толькі агульнымі нормамаі. У далейшым іх прадугледжвалася распрацаваць болей дэталёва.

Пры падрыхтоўцы сваёй запіскі імператару М. Хаванскі меў магчымасць абпірацца на ранейшыя планы аб прыцягненні дробнай шляхты на вайсковую службу, якія распрацоўваліся і абмяркоўваліся ва ўрадавых колах імперыі ўжо ў канцы XVIII — пачатку XIX ст. Так, яшчэ падчас знаходжання на троне расійскай імператрыцы Кацярыны II па прапанове беларускага генерал-губернатара Захарыя Чарнышова быў распрацаваны праект, згодна з якім планавалася сфарміраваць «беларускія харугвы» з вольнанаёмных шляхціцаў. У 1784 г. Кацярына II даручыла князю Г. Пацёмкіну сфарміраваць імператарскую і шэсць шляхецкіх харугваў па 103 чал. кожная ў Магілёўскай і Полацкай губернях. Запіс у харугвы ўсклалі на земскія суды. Ён праходзіў вельмі марудна, таму праект так і застаўся нерэалізаваным [3, с. 39, 40]. Відавочна, умовы службы аказаліся не вельмі прыябнымі для шляхты. У канцы 1788 — 1791 г. зноў сур'ёзна абмяркоўваліся магчымасці арганізацыі як добраахвотнага, так і прымусовага прыцягнення дробнай шляхты на службу, але ад рэалізацыі ідэі зноў вымушаны былі адмовіцца. Беларускі генерал-губернатар Пётр Пасек тады адзначыў, што шляхта *«пожелает лучше в Польше по собственному согласию принять службу, нежели здесь против воли быть взятым»* [3, с. 40]. Магчыма, што з улікам гэтага фактару ў 1796 г. быў распрацаваны і зацверджаны Кацярынай II праект Платона Зубава аб перасяленні часткі чыншавай шляхты ў Екацярынаслаўскую і Херсонскую губерні і стварэнні там з яе вайсковых падраздзяленняў. Смерць імператрыцы перашкодзіла рэалізацыі праекта, а новы імператар Павел I цалкам ад яго адмовіўся. Да абмеркавання новага праекта, ужо Гаўрыіла Дзяржавіна, улады вярнуліся ў 1803 г., але і ён не быў рэалізаваны [4, с.15].

У 1797 г. смаленскім і пскоўскім ваенным губернатарам Мікалаем Філасафавым прадпрымаліся спробы сфарміраваць з «літоўскіх татар», па іх жа просьбе, легкаконны полк па прыкладзе палкоў, якія існавалі ў

часы РП. Аднак паколькі ахвотных татар таксама аказалася недастаткова для фарміравання асобных палкоў, у іх склад пачалі прымаць і чыншавую шляхту. У выніку былі сфарміраваны тры конныя палкі — Літоўскі, Татарскі і Польскі. Дробная шляхта магла паступаць на службу яшчэ ў два палкі, якія фарміраваліся на былых беларуска-ўкраінскіх землях РП з асоб, як было адзначана, «*в подушный оклад не положенных*». Месцам фарміравання аднаго з такіх палкоў быў Мінск [5, с. 47]. 27 ліпеня 1808 г. Неадменны савет зноў звярнуўся да пытання аб стварэнні вайсковых падраздзяленняў з чыншавай шляхты. Што важна, пытанне ў Неадменным савеце разглядалася ўжо комплексна, яно не тычылася толькі вайскавай службы дробнай шляхты, а закранала і пытанне аб «уладкаванні» ўсёй катэгорыі чыншавай шляхты — «*О переписи и устройстве чиншевой шляхты*». Савет разгледзеў усе прапановы па гэтым пытанні і вылучыў дзве асноўныя праблемы: «*устройство вообще состояния шляхты, под разными её именованиями в разных губерниях жительствующей*» і «*способы к обращению сего рода в воинскую службу*». Свае меркаванні выказалі Савет, генерал М. Філосафаў, ваенны міністр А. Аракчэў [5, с. 47; 6, стлб. 744, 754]. Неадменны савет выказаўся за фарміраванне палкоў з не запісанай у аклад чыншавай шляхты. Перад гэтым прапанавалася сабраць звесткі з месцаў, каб распрацаваць умовы яе прыёму ў войска. Збор звестак быў даручаны грамадзянскім губернатарам. Генерал Філосафаў настойваў на добраахвотна-прымусовым наборы — па адным чалавеку з кожных 20-ці пры кожным рэкруцкім наборы, але прымусова набіраць толькі пры адсутнасці добраахвотных жадаючых. Ваенны міністр А. Аракчэў прапанаваў складаны праект з разборам шляхты на тры групы, перасяленнем часткі беззямельнай шляхты ў рускія губерні, аднак асноўным стымулам для яе вайскавай службы ён лічыў грашовае ўзнагароджанне [5, с. 47, 48].

Нягледзячы на падрыхтоўку праектаў, стварэнне канчатковага варыянта пастаянна адкладвалася. Верагодна, не апошняю ролю ў гэтым адыграла ўтварэнне Варшаўскага герцагства і нежаданне ў такіх складаных знешнепалітычных абставінах церушыць шляхту. Толькі калі Расія пачала падрыхтоўку да вайны з Францыяй, увагу зноў звярнулі на дробную шляхту. У лютым 1811 г. ваенны міністр М. Барклай дэ Толі прапанаваў Аляксандру І даклад «*О комплектовании вербуночных полков чиншевыми дворянами*» [5, с. 48, 49; 7, с. 76—79]. Для таго каб даць ім «*легчайшие способы обратиться к первобытному своему достоянию*», прапанавалася прыцягваць дробную шляхту на пяцігадовую добраахвотную

вайсковую службу, якая давала б шляхце асобныя правы і перавагі. Звернем увагу, што гэты план быў значна больш лагодным да шляхты. Планавалася фарміраванне толькі аднаго палка — 1065 чал. Нягледзячы на тое што план абмяркоўваўся на вышэйшым узроўні, ён так і застаўся на паперы, хутчэй за ўсё па фінансавых прычынах, паколькі «правы і перавагі» такой шляхты каштавалі б для ўрада вельмі дорага. Наступныя спробы арганізацыі як вайсковай службы дробнай шляхты, так і новых правіл арганізацыі прававога і сацыяльнага становішча гэтай сацыяльнай групы адносяцца ўжо толькі да 1823 г. — праекта беларускага генерал-губернатора Хаванскага.

Такім чынам, распрацоўка ў 1823 г. новага плана аб прыцягненні дробнай шляхты на ваенную службу была вяртаннем да ранейшых, не рэалізаваных урадам намераў. Нельга сказаць, карыстаўся ці не пры стварэнні свайго праекта М. Хаванскі ранейшымі распрацоўкамі па прыцягненні дробнай шляхты на службу, але некаторыя палажэнні, як, напрыклад, падзел шляхты на катэгорыі, ужо прапаноўваліся раней у праекце ваеннага міністра А. Аракчэева.

Праект Мікалая Хаванскага быў распрацаваны даволі аператыўна. Імёны яго непасрэдных стваральнікаў, акрамя Хаванскага, нам застаюцца невядомымі. Ужо вясной 1824 г. міністр унутраных спраў Васілій Ланской афіцыйна паведаміў генерал-губернатару Хаванскаму, што 7 сакавіка 1824 г. па рашэнні імператара запіска Хаванскага адносна праекта была перададзена ў Камітэт міністраў, які яе разгледзеў і адобрыў. Грунтуючыся на імператарскім адабрэнні і пазітыўным рашэнні Камітэта міністраў, Хаванскаму было прапанавана скласці больш дэталёвы праект — спецыяльнае «Палажэнне» адносна вайсковай службы шляхты беларускіх губерняў.

Адначасова з прапановай скласці «Палажэнне» Камітэт міністраў выказаў і сваё меркаванне, якое ўносіла карэнныя змены ў першапачатковы план Хаванскага, выкладзены ў першай запісцы. Камітэт міністраў выказаў пажаданне, каб у будучым праекце знайшло сваё адлюстраванне палажэнне аб тым, што дробная шляхта абавязваецца служыць у адпаведнасці з чэргамі падчас рэкруцкіх набораў і выконваць павіннасць нароўні з сялянамі [2, л. 557 адв.]. Фактычна гэта ўскладала б на шляхту тыя абавязкі, якія былі ёй неўласцівы, рэкруцкая служба была прымусовай, а не добраахвотнай. Таму прыняцце прапановы Камітэта міністраў карэнным чынам мяняла б прававое становішча такой шляхты.

Прапано́ва Камітэ́та міністраў адносна складання праекта зноў паступіла па бюракратычнай лесвіцы на разгляд імператара і была зацверджана ім ужо толькі амаль праз год — 15 студзеня 1825 г. Імператар загадаў генерал-губернатару Хаванскаму скласці Палажэнне аб шляхце беларускіх губерняў ужо з улікам усіх прапаноў і накіраваць яго на далейшы разгляд Урадавага Сената. Сенат, у сваю чаргу, павінен быў зноў устаноўленым парадкам накіраваць «Палажэнне» на зацвярджэнне імператара. Звяртае на сябе ўвагу нязграбнасць і непаваротлівасць расійскага бюракратычнага апарату — на разгляд і зацвярджэнне прапаноў М. Хаванскага Камітэт міністраў, кожны раз звяртаючыся пра зацвярджэнне яго ў імператара, выдаткаваў амаль паўтара года!

Хаванскі распарадзіўся, як і пры распрацоўцы плана аб вайсковай службе чыншавай шляхты ў 1808 г., аб інфармацыі пра шляхту Віцебскай і Магілёўскай губерняў [2, л. 557 адв.]. У выніку было высветлена, што, паколькі неабходна ўстанавіць сямейныя чэргі для выканання рэкруцкіх набораў, трэба мець дакладныя звесткі аб колькасці дробнай шляхты. Калі ж мясцовыя ўлады і маршалкі пачалі ўзгадняць звесткі паводле даных рэвізіі 1815 г. і сабраных з паведаў у 1823 г. падчас раздачы грашовай дапамогі пацярпелай ад неўраджаю шляхце Віцебскай і Магілёўскай губерняў, было ўстаноўлена, што гэтыя звесткі абсалютна не супадаюць, і таму Хаванскі быў вымушаны канстатаваць, *«што ні губернскія начальствы, ні маршалы дакладных звестак аб яе — шляхты — колькасці не маюць»* [2, л. 558, 559 адв.]. Гэты факт не даваў магчымасці скласці пасямейныя чэргі.

Хаванскі прапанаваў пачаць рэалізацыю свайго праекта з іншага мерапрыемства — правесці разбор шляхты беларускіх губерняў і прыпісаць тую шляхту, якая магла даказаць, што падчас пятай рэвізіі яна знаходзілася ў складзе чыншавай шляхты, у шляхецкія сказкі па месцы пражывання да моманту агульнага, у будучым, яе разбору. Пасля гэтага прапаноўвалася тых са шляхты, хто аказаўся б зацверджаным у дваранстве, абавязаць паступаць на вайсковую або грамадзянскую службу, а тых, хто да 30-гадовага ўзросту не паступіць на яе, лічыць прыналежнымі да катэгорыі *«недарасляў»*. Далей Хаванскі прапанаваў, спаслаўшыся на тое, што *«...многие из белорусских дворян, находясь в крайней бедности, не в состоянии дать приличного детям своим воспитания и приготовить их к государственной службе...»*, прымаць іх у ваенна-сіроцкія аддзяленні [2, л. 559 адв.]. Усю тую шляхту, якая б аказалася няздольнай прадаставіць доказы дваранскага паходжання або, калі яна

ўжо падала доказы, не была б яшчэ зацверджана ў дваранстве, прапаноўвалася перавесці ў падушны аклад і абкласці рэкруцкай павіннасцю нароўні з сялянамі. Ёй, аднак, пакідалася права даказваць прыналежнасць да дваранства.

Вынікам рэалізацыі намечаных мерапрыемстваў М. Хаванскі бачыў наступнае: «...*дворянское сословие белорусских губерний очистится от большого числа таких людей, кои, неправильно присваивая себе звание дворян и находясь у частных людей кучерами, лакеями и в подобных тому услугах, несовместными с дворянским достоинством должностями, унижают оное*» [2, л. 559 адв.]. Як бачым, ідэя аб падзеле шляхты на тры катэгорыі і аддзяленне тых, хто мае дакументальнае пацвярджэнне аб дваранскім паходжанні, ад тых, хто яго не мае, не з'яўляецца вынаходніцтвам Камітэта заходніх губерняў, які распрацаваў вядомы Указ ад 19 кастрычніка 1831 г. аб разборы шляхты. Яна была запазычана Камітэтам, што праўда, са значнымі зменамі, з праекта беларускага генерал-губернатора М. Хаванскага. З архіўных дакументаў вядома, што праект «Палажэння» Хаванскага і яго пазнейшыя перапрацоўкі меліся ў распадаржэнні Камітэта заходніх губерняў падчас падрыхтоўкі Указа ад 19 кастрычніка 1831 г.

Для разбору шляхты ў праекце генерал-губернатора Хаванскага прапаноўвалася ўтварыць у Віцебску і Магілёве камісіі ў складзе прызначаных ад кароны чыноўнікаў разам з канцылярыямі. Іх утрыманне прадугледжвалася пакрываць за кошт земскіх павіннасцей. Гарадской і земскай паліцыі трэба было скласці і падаць у камісіі спісы ўсіх асоб, якія называюць сябе шляхтай. Сама шляхта абавязана была на працягу паўгадовага тэрміну прадставіць доказы таго, што яна зацверджана ўстаноўленым парадкам у дваранскім званні. Такая ідэя — ускласці на саму шляхту абавязак даказваць сваё дваранскае паходжанне — ужо пазней (што праўда, таксама з пэўнымі папраўкамі) перакачавала адсюль і ў праект М. Мураўёва 1831 г., і ва Указ ад 19 кастрычніка 1831 г. Паводле «Палажэння...» Хаванскага тым, хто змог бы прадставіць доказы аб дваранскім паходжанні, камісіі, утвораныя згодна з праектам, павінны былі выдаць адпаведныя дакументы аб тым, што яны «*суть действительные дворяне*». Тых, хто не змог бы прадставіць доказы, казённым палатам прадпісвалася запісваць у падушны аклад. З тымі, хто не атрымае дваранскіх дакументаў і не паступіць у аклад, «*и передержателями их поступать как о бесписьменновидных людях и бродягах постановлено*». А гэта значыць, што іх можна было высяляць у аддаленыя губерні імперыі.

Падобнае палажэнне знаходзім таксама і ў праекце Мураўёва, і ва Указе ад 19 кастрычніка 1831 г.

Заставалася яшчэ некалькі пытанняў, вырашэнне якіх Хаванскі прапанаваў на разгляд камісіі: як быць са шляхтай, якая не мае доказаў на дваранства, акрамя доказу таго, што яна была запісана па пятай рэвізіі ў складзе чыншавай шляхты, як быць з тымі, хто быў прызнаны шляхтай былымі правінцыйнымі і павятовымі судамі, і таксама з тымі, хто быў прызнаны ў дваранстве дэпутацкімі сходамі без зацвярджэння гэтага Герольдыяй? Гэта былі адкрытыя пытанні. У такім выглядзе праект Хаванскага быў зноў накіраваны ў Сенат.

Разгляд праекта Хаванскага ў Сенаце расцягнуўся на некалькі месяцаў, што, магчыма, было звязана са снежаньскім паўстаннем у Пецярбургу ў 1825 г. і прыходам да ўлады новага імператара — Мікалая I. Вядома, што 17 мая 1826 г. Сенат усё ж накіраваў рапарт разам з праектам Хаванскага і суправаджальнай запіскай міністру фінансаў Ягору Канкрыну, каб той, сумесна з Міністэрствам унутраных спраў, прадставіў у Сенат свае меркаванні адносна гэтага праекта [2, л. 560].

З боку Міністэрства ўнутраных спраў пытанне зноў абмежавалася толькі канстатацыяй таго факта, што праводзіць рэкруцкі набор са шляхты, не маючы дакладных звестак пра яе колькасць, немагчыма. Так, міністр унутраных спраў Васілій Ланской праз міністра фінансаў Ягора Канкрына, у чыё міністэрства на разгляд быў накіраваны праект Хаванскага, паведаміў у Сенат, што *«по неимению верного о количестве всей белорусской шляхты сведения, высочайшая воля в 15 день января 1824 г. последовавшая, о обращении шляхты сей в военную службу по очередям во время рекрутских наборов и о введении их в отправление сей повинности наравне с крестьянами, не может с точностью приведена быть в исполнение, а потому и нужно, по его мнению, сделать белорусской шляхте перепись и разбор»* [2, л. 560].

Міністр унутраных спраў выказаў меркаванне, што тая шляхта, якая не мае ніякіх доказаў на дваранства, не можа зараз быць прылічана ні ў якое іншае саслоўе, акрамя падушнага (якое плаціць падушны падатак. — В. М.). Міністр таксама пагадзіўся з неабходнасцю выдання закона аб кваліфікаванні шляхты, якая ўхіліцца ад запісу ў аклад, як бадзягаў і адпаведнага стасавання ў адносінах да яе закона аб валацугах. Адносна шляхты, зацверджанай толькі правінцыйнымі і павятовымі судамі, за выключэннем чыншавай, і ўзведзенай у дваранства толькі павятовымі судамі, міністр прапанаваў не пераводзіць яе ў падушны аклад да таго

часу, пакуль не будзе атрымана канчатковага рашэння па яе справах ад Герольдыі. Адначасова міністр прапанаваў ускласці абавязак ваеннай службы на гэту катэгорыю ў адпаведнасці з *«высочайшым повелением»* ад 15 студзеня 1824 г., нягледзячы на тое, што гэта катэгорыя насельніцтва фармальна і не знаходзілася ў падушным акладзе.

З моманту перадачы праекта міністру ўнутраных спраў, а пасля і міністру фінансаў Я. Канкрыну, які фактычна прапанаваў свой праект, пачалося «кружэнне» праекта Хаванскага па чыноўніцкіх кабінетах, і ў выніку рознага кшталту дапаўненняў і відазмяненняў праект цалкам згубіў свой пачатковы выгляд. Далей ён перастаў ужо нават называцца праектам Хаванскага і стаў проста праектам па ўладкаванні шляхты ў заходніх губернях. За прыняцце сваёй версіі будучага закона ішла барацьба паміж рознымі міністэрствамі і вышэйшымі саноўнікамі.

Праект Хаванскага ў першапачатковым выглядзе так ніколі рэалізаваны і не быў. Тым не менш многія ідэі гэтага праекта былі выкарыстаны пры падрыхтоўцы праекта разбору шляхты камісіяй, утворанай у 1829 г. для распрацоўкі «Палажэння аб шляхце» [2, л. 601, 602, 630, 631; 8], а пасля і ва Указе ад 19 кастрычніка 1831 г. аб разборы шляхты ў заходніх губернях імперыі [10].

Такім чынам, калі прасачыць эвалюцыю гэтага праекта, можна сцвярджаць, што ён пачаў распрацоўвацца як закон аб прыцягненні дробнай шляхты беларускіх губерняў у расійскую ваенную службу яшчэ ў 1823 г. беларускім генерал-губернатарам М. Хаванскім. Падчас абмеркавання ў Камітэце міністраў, міністэрствах, Сенаце ўзніклі фактычна два новыя праекты — адзін на аснове праекта Хаванскага, другі — праект міністра фінансаў Я. Канкрына, прычым праекты тычыліся ўжо не проста ваеннай службы дробнай шляхты, а разбору шляхты ўсіх заходніх губерняў Расійскай імперыі і яе прыцягнення на вайсковую службу. Пасля доўгіх абмеркаванняў і ўзгадненняў толькі ў 1829 г. была ўтворана спецыяльная камісія для выпрацоўкі канчатковага праекта. З-за адсутнасці дакладных звестак адносна колькасці шляхты і ладу яе жыцця, нязгоды сярод міністраў па асноўных палажэннях будучага ўказа, пастаяннай перапрацоўкі палажэнняў і іх новага зацвярджэння ў міністэрствах выпрацоўка канчатковага праекта закона адкладалася аж да 1831 г. У гэтым яскрава выяўляла сябе нязграбнасць і грувацкасць расійскага бюракратычнага апарату.

Асноўныя палажэнні праекта закона аб разборы шляхты былі канчаткова сфарміраваны толькі членамі Камітэта заходніх губерняў, што

было рэакцыяй на паўстанне 1830—1831 гг. Закон «*О разборе шляхты в западных губерниях империи и об устройстве сего рода людей*», які ўвабраў у сябе і некаторыя ідэі праекта М. Хаванскага, быў падпісаны імператарам Мікалаем I толькі 19 кастрычніка 1831 г. [9].

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. *Макарэвіч В.* «Цяжкі разбор» — фарміраванне і рэалізацыя палітыкі «разбору» шляхты ў беларуска-літоўскіх і ўкраінскіх губернях Расійскай імперыі ў 1796—1811 гг. // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. 2015. № 43. С. 83—102.
2. Российский государственный исторический архив (РГИА). Ф. 1341, Д. 346. Ч. 2 — Дело о шляхте в губерниях, от Польши присоединенных.
3. *Анішчанка Я. К.* Беларусь у часы Кацярыны II (1772—1796). Мінск : Веды, 1998.
4. *Sikorska-Kulesza J.* Deklasacja drobnej szlachty na Litwie i Białorusi w XIX wieku. Warszawa : Ajaks, 1995.
5. *Лукашэвіч А. М.* Чыншавая шляхта Беларусі ў ваенных планах Расійскай імперыі (канец XVIII ст. — 1812 г.) // Працы гістарычнага факультэта БДУ : навук. зб. Мінск : БДУ, 2007. Вып. 2.
6. Архив Государственного совета. СПб., 1878. Т. 3, ч. 1.
7. Отечественная война 1812 г. Материалы ВУА. Отд. I. Т. II. СПб., 1901.
8. О поручении ведомству внутренних дел Комиссии для составления правил о шляхте, находящейся в губерниях, от Польши присоединенных, 10 сентября 1829 г., № 3151 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е : в 55 т. СПб., 1830. Т. 4. С. 646.
9. О разборе шляхты в западных губерниях и об устройстве сего рода людей, 19 октября 1831 г., № 4869 // Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е : в 55 т. СПб., 1832. Т. 6. Отд. 2. С. 134—138.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 19 чэрвеня 2015 г.